

INFORMAȚII DESPRE UNELE LOCALITAȚI DIN BANAT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

În *Arhiva Franciscană* din Budapesta există o cronică (fără cotă) în care sunt descrise câteva localități și unele evenimente din Țările Române, mai ales din Banat. În cronică amintită sunt înregistrate cu deosebire fapte importante privind activitatea desfășurată de călugării franciscani aparținători *Provinciei franciscane bulgaro-române*¹, de asemenea evenimente cu caracter multiplu, începînd cu secolul al XVI-lea, pînă la desființarea Provinciei².

Împrejurările în care a fost concepută această cronică sînt pe scurt următoarele.

La mijlocul secolului al XIV-lea, Biserica catolică întreprinde o vastă campanie de prozelitism în Peninsula Balcanică. Ea viza în special Bosnia, unde numărul adeptilor bogomilismului — dușmani ireductibili ai Bisericii catolice — se înmulțiseră în mod considerabil. În vederea convertirii lor ea înființă *Provincia Bosnia-Argentina*³.

Operația a fost încredințată călugărilor franciscani, care aveau și sprîjinul regilor maghiari, iar după desmembrarea regatului feudal maghiar — între anii 1526, data bătăliei de la Mohács, și 1541, anul transformării Budei în capitala unui pașalic turcesc — a trecut sub protecția Curții de la Viena, aceasta fiind interesată să pătrundă în Imperiul otoman, folosindu-se de problema religioasă. Diplomația habsburgică a obținut din partea Porții otomane, la 1616, dreptul pentru catolici să întemeieze biserici în Imperiul otoman și să practice nestingheriți cultul religios⁴.

La rîndul său, biserica catolică investise, la 1620, *Provincia bulgaro-română*, cu custodie misionară proprie și, pentru a-i asigura autonomie, a supus-o direct Sf. Congregației. Astfel, la data amintită, „provincia” primi consacrarea cuvenită sub numele de *Imaculata Concepție*, căreia i-au fost încredințate: Bulgaria, Serbia, Țara Românească, Moldova și

¹ Cf. pentru „Provincia” amintită Ivan Duicev, *Il cattolicesimo in Bulgaria nel secolo XVII*, Roma, 1937.

² Karl Telbizov, *Neakoi svedenia za položenieto i tãrgoviatã na ciprovskite tãrgovci v. sedmigradsko prez XVIII v. (Citeva știri despre situația negustorilor ciprovicieni în Transilvania în v. al XVIII-lea)*, Varna, 1964, p. 8, nota 3.

³ Pentru situația din Bosnia, cf. Vladimir Corović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd, 1925, p. 61—62; E. Fernendzin, *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799*, Zagrabiae, 1887.

⁴ Ivan Duicev, op. cit.; N. Milev, *Katolișcata propaganda v Bãlgaria prez XVII vek (Propaganda catolică în Bulgaria înainte de sec. al XVII-lea)*, Sofia, 1914.

Banatul⁵. Cît despre sediul ei, acesta a fost ales în oraşelul Ciproveţ, un tîrg înfloritor la data aceea, în Bulgaria⁶. Alegerea lui n-a fost întîmplătoare, fiindcă la Ciproveţ exista o colonie de saşi, aşezaţi încă din secolul al XIII-lea, după alţi istorici în cel următor, care formau un nucleu bine încheiat de catolici, spre a servi acţiunii de prozelitism dusă de franciscani. Aceştia din urmă căutau să convertească la catolicism pe bogomili şi pavlichieni, foarte numeroşi în perioada amintită, răspîndiţi în toată Bulgaria, cu deosebire însă în jurul Vidinului. În perioada dintre secolele al XIV-lea şi al XVII-lea, Ciproveţul devenise un important centru economic, iar negustorii lui erau într-o continuă diaspора, exercitînd comerţ în principalele oraşe din Țările Române⁷, de asemenea la Ragusa, Veneţia şi alte oraşe din Peninsula Balcanică⁸.

După înfringerea turcilor sub zidurile Vienei, la 1683, în întreaga Peninsulă Balcanică s-au trezit speranţe într-o posibilă eliberare de sub stăpînirea otomană. Locuitorii Ciproveţului şi din satele înconjurătoare, instigaţi de agenţi ai Curţii de la Viena, s-au răscolat în 1688 şi, împreună cu armatele imperiale, au cucerit cetatea Semendria (Smederevo din RSF Iugoslavia)⁹. Cîteva cete de ale lor au încercat să se alăture armatelor biruitoare, dar în drum spre ele au fost surprinse şi bătute de armata lui Imre Tököly, pretendent la tronul Transilvaniei, aflat în solda turcilor¹⁰. După succesul obţinut, Tököly a trecut şi a asediat Ciproveţul, pe care l-a cucerit, deşi locuitorii s-au apărat vitejeşte. Populaţia a fost în cea mai mare parte ucisă, parte dusă în robie şi numai cîteva familii, decimate şi ele, au reuşit să se refugieze în Țara Românească, de unde altele au trecut în Banat¹¹.

După incursiunea făcută în trecutul *Provinciei bulgaro-române* şi în privinţa sorţii dramatice pe care au avut-o ciproviceni după răscoala de la 1688, soartă pe care au împărtăşit-o în primul rînd călugării franciscani, consideraţi principalii instigatori, să revenim la cronica amintită, scrisă în limba latină, a călugărilor acestui ordin.

⁵ Liubor Miletici, *Iz istoriata na bălgarskata katoliška propaganda (Din istoria propagandei catolice bulgare)*, în *Bălgarski Pregled*, I. X—XII. Sofia. 1894; B.P. Haşdeu, *Istoria mănăstirii catolice de la Tirgovişte începînd de la timpii cei mai îndepărtaţi şi pînă la jumătatea secolului trecut*, în *Arhiva istorică română*, Bucureşti, 1865, vol. I, p. II şi p. 46—54; cf. N. Milev, *op. cit.*

⁶ *Istoriia na Bălgariia (Istoria Bulgariei)*, sub redacţia acad. D. Kosev, J. Nathan ş.a., Sofia, 1963, p. 273—278; cf. Ivan Sakázov, *Ciproveţ — star rudarski grad. (Ciproveţul — vechiul oraş minier)*, în *Arhivna mina Pernik*, anul I, cartea 5, Ciproveţ, 1936, p. 36.

⁷ K. Telbizov, *op. cit.*, p. 6—7; cf. mai ales L. Miletici, *op. cit.*, p. 397—400.

⁸ V. Pascaleva, *Avstro-bălgarski trgovski vrăzki prez XVIII nacialato na XIX v.*, în *Istoriceski pregled*, 1958, cartea 5.

⁹ I. Duicev, *Čiproveţ i vāstanieto ot 1688 (Ciproveţul şi răscoala de la 1688)*, Sofia, 1938.

¹⁰ *Istoriia na Bălgariia*, p. 278.

¹¹ 200 *gudini u Banatu (1738—1938). Jivota i obiciaia na Banatskite Bălgari [200 de ani în Banat (1738—1938). Viaţa şi obiceiurile bulgarilor bănăţeni]*, Timişoara, 1938.

Ea se află cuprinsă în *Arhivum Tripartitum Provinciae Bulgariae* ... Cronica are trei părți, din care prima cuprinde p. 1 a — 1 d, p. 2—208 și tratează istoria Bulgariei pînă la 1455. Partea a doua se continuă cu p. 208, pînă la 212, după care începe o nouă numerotație de la p. 1 la 475. Această din urmă parte a cronicii cuprinde textul care ne interesează și care poartă titlul următor: *Chronologiae Tripartitae Fratrorum Minorum Sancti Francisci Provinciae Bulgariae, Valachiae, Moldaviae* ... *Pars de referens Ortum, Progressum Custodiae ac Provinciae Bulgariae*. Partea a treia lipsește din colecție.

Una dintre informațiile cuprinde acest text privind Banatul se referă la Caransebeș¹², despre care se spune că este un oraș românesc, frumos și prosper. În zilele de sărbătoare este asaltat de săteni, care vin din localitățile dinprejur, pentru a-și vinde produsele.

Orașul este dominat de cîteva clădiri impozante, cum este cazarma de cavalerie, lărgită în 1750, și cazarma de infanterie, mărită și reutilată în 1762. În afară de instituții și alte clădiri oficiale, care impresionau prin aspectul lor măreț, erau și cîteva case particulare, ca cele ale subprefectului și episcopului român.

În Caransebeș se mai aflau: o minăstire, cu hramul sf. Maria, și o biserică, care aparținea franciscanilor¹³. Impresiona în mod deosebit catedrala românească, așezată pe panta unui dîmb, care era mare, avea un stil arhitectonic plăcut, iar frescele din interior erau frumoase.

După alungarea turcilor, iezuiții au încercat să ia locul franciscanilor, dar aceștia au opus o înverșunată rezistență. Pentru a-și temeînici dreptul de proprietate asupra lăcașului, franciscanii au adus act, datat din 25 februarie 1696, prin care adevereau dreptul amintit. Este vrednic de menționat faptul că printre semnatarii giranți ai actului figura numele episcopului român.

Relațiile dintre ortodocși, adică români, și sacerdoții de confesiune catolică, nu au fost întotdeauna dintre cele mai bune, devenind în anumite împrejurări foarte încordate. Această situație se explică prin faptul că românii considerau pe catolici intruși periculoși, acaparatori și eretici. De aceea în cursul războiului austro-turc de la 1737—1739, folosindu-se de împrejurarea că armatele imperiale se aflau într-o situație dificilă, au atacat biserica franciscanilor. Cronica notează că această biserică ridicată între anii 1730—1732, sfințită în 1733, era destul de mare, dispunea de cinci altare, patru clopote și un turn de lemn. Ea a fost avariata de către români, care n-au cruțat-o.

¹² În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Caransebeșul se înfățișa, spune Giovan Andrea Gromo (1518—1567), ca „un oraș bine populat... toate casele sînt de lemn, dar foarte arătoase și bine înzestrate, cf. *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, ed. îngrijită de Maria Holban, București, 1970, p. 329.

¹³ Sub raport confesional Caransebeșul se prezenta în secolul al XVI-lea ca scenă pe care se confruntau catolicismul și calvinismul, fiecare căutînd să atragă de partea sa populația românească, cf. în această privință: *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1971, p. 78, 120—121 și 148.

Cronica franciscanilor acordă spațiu larg *Timișoarei*, pe care o prezintă în continuă transformare, căci se construia în permanență cite ceva, mai ales edificii publice impunătoare; se asanau numeroase mlaștini, — focare de infecție, mai ales de malarie; cît despre Bega, aceasta era în curs de canalizare; pe ea se transportau lemne și cherestea aduse din părțile Lugojului. Ochiul analistului este atîntit asupra bisericilor, care erau în număr de șase. Una din ele era Sf. Gheorghe, care era catedrală și era situată, probabil, în Piața Vasile Roaită de azi; alta era biserica franciscanilor, care era situată în colțul format în prezent de strada Ungurianu și Piața Libertății; era apoi minăstirea misericordienilor, situată în str. 1 Mai de azi; altă biserică, care aparținea de asemenea franciscanilor, era situată în dreptul porții care ducea spre Lugoj; a cincea biserică era a iezuiților, care fusese clădită pe temelia unei moschei. Această din urmă biserică avea în apropierea ei o moară acționată prin tracțiune animală. A șasea era biserica ortodoxă, a românilor și sirbilor — situată, probabil în Piața Traian din zilele noastre.

În cronică se vorbește despre localitatea *Vinga*, cu impunătoarea ei biserică, de asemenea, despre populația ei băștinașă, care era românească. Așezarea bulgarilor în acest sat se datorește episcopului Stanislavici și mai ales negustorului bulgar de la Timișoara, Alexandru Tomanian.

În privința populației de limbă slavă, existentă la Slatina, Recaș, Lipova și Carașova¹⁴, autorul cronicii susține că este urmașa coloniștilor bulgari, aduși de Ludovic cel Mare, regele Ungariei (1342—1382), după ce acesta a cucerit Vidinul. Țarul Ivan Stracimir, stăpînitorul Vidinului, a fost luat cu acest prilej ostătec și adus la Lipova, împreună cu o numeroasă populație bulgărească.

Mai multe pagini sînt consacrate cetății *Ada-Kaleh*, pe care cronicarul o numește *Karlsfried* — denumire pe care o întîlnim prima oară pentru această cetate. Insula, spune cronica, în care s-a construit o cetate după modelul vaubanian, era legată de malul românesc printr-un pod mobil, în serviciul căruia era afectat un *Brück-Amt*.

Descrierea cetății aduce foarte puține informații față de cele în-deobște cunoscute¹⁵. Se arată totuși că pe lîngă cetate era o mică așezare, în partea de est a insulei, în care locuiau negustori și meseriași. În toată insula era o singură fîntînă, lîngă turnul de strajă. Ada-Kaleh în ansamblul ei, era insalubră, de aceea puțini au fost aceia dintre locuitori care se bucurau de sănătate. Pentru a evita ochiul discret al insularilor, călugării franciscani și-au plantat la Vodița, sat în Oltenia, în apropierea imediată a insulei, o vie, alături de care au făcut o pivniță, în care de-

¹⁴ Pentru populația de origine sud-dunăreană, în speță slavă, cf. Theodor N. Trápcea, *Crașovenii, o „măruntă populație din țara noastră. De unde și cînd au venit*, în *Studii. Revistă de istorie*, VII 1957, București; Idem, *Despre „poturii” de la Radna-Lipova — o rămășiță de populație bosniacă*, în *Omagiu profesorului Radu Flora*, Novi-Sad, 1972, care cuprind bibliografia referitoare la problema în discuție.

¹⁵ Mihálík Sándor, *Ada Kaleh története (Istoria Ada-Kalehului)*, Lugoj, 1907; Ahmet Ali, *Monografia insulei Ada-Kaleh*, T. Severin, 1937; Th. N. Trápcea, *Clisura Dunării, Orșova și Ada-Kaleh*, Timișoara, 1958.

pozitau vin și alte provizii. Acolo aveau grajd, grădină și afumătoare pentru carnea care o puneau de rezervă spre a o consuma în timpul iernii. (Urmele acestei subterane, de mari dimensiuni, sînt vizibile și în prezent. n.n.)

La intrarea în fortăreața din insulă, lângă turnul principal de strajă, în prima cazarmă, la parter, lângă ușa a doua, se afla o biserică cu trei altare, lângă care era amplasat amvonul. Biserica dispunea de o orgă mare.

Sînt descrise apoi destul de amănunțit luptele dintre austrieci și turci din cursul anului 1737. Ele completează informațiile existente, pe care însă nu le reproducem, avînd un caracter strict militar.

Cronicarul se oprește și asupra caracterului etnic al Banatului, subliniind predominanța elementului românesc.

Acestea sînt, pe scurt, informațiile extrase din cronica franciscanilor, scrisă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, de către călugărul *Blasius Kleiner*.

THEODOR N. TRĂPCEA

INFORMATIONS CONCERNING SOME LOCALITIES OF BANAT IN
THE XVIII-th CENTURY

(A b s t r a c t)

In the „Arhivum Franciscani“, in Budapest, there is a chronicle dating from the 18th century. Its author is Blasius Kleiner, a monk who lived in the second half of the 18th century. He narrates military, political & religions events concerning the region of Banat, with a special reference to the towns of Caransebeș, Timișoara, Vinga etc.